

XX ASR TURKISTON YIGITLARI TASVIRINING POETIK SUVRATLANISHI

Suyunova Zarina Muzaffar qizi

+998938909197

www.zarina97suyunova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada birinchi o‘zbek romanida tasvirlangan er-yigitlar obrazi tahlil qilingan. Yozuvchi niyati asar yigitlarining vazifasiga yuklatilgan.

Kalit so‘zlar: Otabek, Usta Olim, Usta Parfi, Homid, Sodiq, Mutal polvon, va’ daga vafo, do‘stlik, sadoqat, jasorat, qiziqqonlik

Abdulla Qodiriyning yurt kelajagi, uning istiqboli yo‘lida harakat qiladigan, ma’naviyat va ma’rifat bir tanda mujassam etgan, komillik darajasiga erishgan obrazi – Otabekdir. Otabek asraning bosh qahramoni bo‘lib, asar Otabek umrining ma’lum bir qismidan boshlanishi ham bejiz emas. Roman voqealari uning hayot chizig‘i bilan davom etib uning taqdiri bilan tugaydi. Asardagi butun voqealar uning hayoti, kurashi bilan ancha-muncha bog‘langan. U tug‘iluvchi burjuaziya munosabatlarini tajassumlantiruvchi shaxs. Otabek chet bozor bilan savdo ishlariga kirishgan, zamonasining tushungan yosh savdogari. Abdulla Qodiriy Otabekni mavjud ijtimoiy tuzilishga oppozitsiyada bo‘lgan, atrofini o‘ragan muhitdan yuqori, xalq sevuvchi, xalq uchun qayg‘uruvchi va “ideallar” ila yashovchi nir yosh yigit kabi tasvirlaydi.¹ “O‘tkan kunlar” romani chin ma’noda qayg‘ular va tuyg‘ular romanidir. Romanda tuyg‘ular jonli til bilan shunchalar go‘zal ifoda etilganki, asarni o‘qigan kitobxon qayta-qayta mutolaa qilishdan zerikmaydi. Har safar o‘qiganda “O‘tkan kunlar” romani yaqin o‘tmishdan hikoya qilaveradi, o‘quvchiga yangidan yangi lazzat baxsh etaveradi. “O‘tkan kunlar” romani bosh qahramonlaridan biri bo‘lgan Otabek chin ma’noda otasining bolasi. U uzoqni ko‘ra bilish hislatini otameros qilib olgan, sertafakkur, mard yurt o‘g‘lonidir. Hojining o‘g‘li odob-axloq qoidalari asosida tarbiya ko‘rgan, ta’limni ham madrasalarda ko‘rgan dono yigit yurt ozodligi yo‘lida harakat qiladi va jon beradi. Otabek asarda ramziy ma’no tashiydi, yurtning kuchga to‘lgan, ilm-ma’rifatli yoshlar ramzini bildiradi. Beklarbegi madrasasida olgan tahsili va Shamayga qilgan tijoriy safari uning dunyoqarashiga ijobiy ta’sir qiladi. Davlat boshqaruv ishlariga o‘z nuqtai nazaridan turib fikr bildiradi. Hattoki, bek-u hokimlar ko‘magi ostida ruslarning idora usullarini tatbiq etmoqchi bo‘ladi. Abdulla Qodiriyning 1924-yilda Moskvaga boradi. Ba’zi manbalarda Abdulla Qodiriyning Moskva adabiyot kursida tahsil oldi deya ma’lumot bersa-da, “Mushtum” jurnalida “Maskov xatlari” turkumidan Julqunboyning

¹ Muso Toshmuhammad o‘g‘li Oybek. Mukammal asarlar to‘plami//o‘n to‘rtinchi tom.T.:“Fan” nashriyoti. Toshkent - 1979. B131.

Moskvadan turib yozgan xatlarini nashr etiladi. Nashrlarga qaraganda bu safar 1924-yildan boshlanadi. Qodiriy Moskvada yurganida u yerning iqtisodiyoti, san'ati, siyosati bilan ham tanishadi. Moskvada o'ylab yurgan fikrlarini "O'tkan kunlar" romanida Otabek tilidan aytiradi. Rus diyorining davlat idora tuzumini mahalliy lashtirib o'zlashtirish kerakligini, ammo ma'naviyat va madaniyatini o'zlashtirishga hojat yo'qligini o'z publitsistik maqolalarida bayon etadi. Adib Otabekning so'zlari misolida millatning o'sha davrdagi ahvolini qay darajada tahqiq va tadqiq etadi. Davlatning idora usulini mutlaq o'zgartirish zamon talabi ekanligiga oid bunday fikrlar zamirida qanchalik keng dunyoqarash, nechog'lik teran siyosiy ong turishi isbot talab etmaydi. O'sha davrdagidek murakkab va ziddiyatli zamonda ushbu haqiqatni bosh qahramonlar tilidan shu tarzda dadil va ishonch bilan ayta olish uchun katta yurak, ulkan jasorat kerak edi.

Shunday jasorat egasi bo'lgan Otabekning umri ham yurti ozodligi, millatini kofirlar bosqinida himoya qilish yo'lida yakun topadi. 1277-hijriy yilning kuz faslida Yusufbek hoji Qo'qon xonligi amiri lashkari Qanoatshodan maktub olishi va maktubda Olmotada rus qo'shinlari bilan bo'lgan jangda Otabek va uning do'sti mardlarcha jang qilgani va shaid ketgani yozilgan edi. Shuningdek, xatda Qanoatsho ularni o'zi dafn etgani yoziladi. "Yusufbek hoji xatmi qur'on qilib yurtka osh berdi, O'zbek oyim qor kiyib ta'ziya ochdi" so'zlari bilan yakunlanuvchi "O'tkan kunlar romani Vatanning asl o'g'lonlari yurtni yovdan himoya qilish chog'ida mardlarcha jon berganlari, yurtning otalari farzand dog'ida farzand ruhi shod bo'lishi chun xatmi qur'on qilib, yurtka osh bergani yoritiladi. Millatimiz onalari ertangi kun avlodlari shahid bo'lganidan qora kiyib a'za ochadi. O'zbek oyim aynan Otabek uchun emas, balki o'zbek xalqining orzu-umidlari, ertangi baxtli kelajagi barbod bo'lgani uchun ham qora kiydi, ta'ziya ochdi. Yusufbek hojidek inson umrining so'ngida farzand dog'ida qoldi. Hayoti davomida xalq faravonligi uchun harakat qilgan, kerak bo'lsa jonini ham ayamagan yurt otasi siymosi ertangi umidi, dilbandidan judo bo'ldi. O'zbek oyim kiygan qora libos – yurtni keyingi taqdiri, ya'ni ruslar istibdodida xalqining boshiga tushajak qora kunlar ramzini ham ifodalanadi.

Asar xotima bilangina yakunlanmay, roman oxirida "Yozg'uchidan" nomli bo'lim bor. Bu bo'limda yurt uchun jonini ham ayamagan Otabekdek kishilarning avlodlari qismati haqida qisqacha axborot berib o'tiladi. Otabek va Kumushning sof muhabbati mevasi bo'lmish Yodgorbek o'sha davrning o'n to'qqiz va yigirmanchi ochliq yillarida vafot qilgani yoziladi. Yusufbek hoji va Mirzakarim qutidordek xalqning o'ziga to'q vakillarining yakka-yu yagona nabirasi ochlik yillarida vafot etishi taajjublanarli holdir. O'ziga to'q xonadon vakili ochlik yillari vafot etgan bo'lsa, xalqning oddiy vakillari qanday hayot kechirdi ekan?! Yo'g'on cho'zilib, ingichka uzilar zamonda yashagan Yodgorbekning nahot yashab qolishiga imkoni bo'lmagan. Yurt otasi Yusufbek hoji, millat onasi O'zbek oyim hamda yurtning asl farzandi Otabek

avlodi Yodgorbek nom-nishonsiz ochlik yillari vafot etishi ramziy ma'noda qo'llanga bo'lib, yurti, millati hurligi yo'lida kurashgan, ushbu yo'lda jonini-da ayamagan jasur kishilarning farzandlarini mustabid tuzum tomonidan ochlikka, xorlikka mahkum etganlar. Asarda yana bir shunday voqea borki, millatning abgor holga kelganini shundan ham anglab olsak bo'ladi. Bu holat: Yodgorbekdan qolgan ikki o'g'il qolgani hamda ulardan biri Marg'ilonning mas'uliyatli ishchilaridan biri bo'lib, ikkinchisi Farg'ona bosmachilari orasida ekanligini, uning bu kunda o'lik yoki tirikligini noma'lumligi aytilishidir. Bir insonning ikki farzandi ikki siyosiy tarafda bo'lishi, albatta tasodifiy holat emas. Otabekdek yurt o'g'lonining avlodlaridan biri bosqinchilar siyosatiga, oqimiga xos tarzda harakat qilsin, ikkinchisi yurtni ozod ko'rish istagida kichik-kichik guruhlar tuzib harakatlansin. Otabek chor Rossiyasi mustamlakasiga, keyingi ikki avlodi bo'lmish o'g'li va nevarasining sho'rolarning mash'um istibdodiga qarshi kurashda halok bo'lgani ham muallifning asl maqsadi milliy ozodlik orzusini tasvirlash bo'lganini anglatadi. Asar oxirida Qodiriy yurti taqdiriga bo'lgan muhabbati, uni qanday kelajak kutib turgani haqida bashorat qilgandek bo'ladi. Yusufbek hoji o'z davradoshlariga qarata ruslar yurti abgor qilishini, avlodlari bo'yniga qullik tamg'asini urishlarini yonib aytmaganmi edi?! Ayrim shuhratparast, mansabparast va nafsi chakalak otgan yurtning boshida turgan kimsalarning xatosi tufayli olim-u-fuzalolar, mard va jasur, diyonat va insof hislatlarini o'ziga asos qilib olgan xalq mustamlakachilar qo'lida ezildi.

Ikkinchi darajali obrazlar silsilasiga kiruvchi usta Olim asarga hunarmandlar turmush tarzini ifodalash hamda Otabek va Kumushbibining dushmanini tanib olish vositasini bajaradi. Usat Olimning tashqi ko'rinishi taxminan qirq yoshlar, yuzi qonsiz, soqollari siyrakkina, qo'y ko'z, ko'p vaqt madrasa riyozatini chekkannamo, qotma, uzun bo'yli deya tasvirlanib, asli Qo'qonda tug'ilgan, ota-onasi yoshlikda vafot etgani uchun tog'asi qo'lida tarbiya topgan bir yigit. O'n yetti-o'm sakkiz yoshlarda Marg'ilonga bir do'sti bilan kelib to'quvchiga shogird tushadi. Mehnatsevarligi, yaratuvchiligi bilan u to'qigan nusxalar mashhur bo'lib usta Olim nomiga ega bo'ladi. Uning ilk syujetdag kabi muhabbatga ega bo'ladi. Rafiqasi Saodat bilan uch yil baxtli-saodatli hayot kechirib, Saodat xonadoniga ham boshliq vaifasini bajaradi. Saodat farzand ko'rish jarayoniga vafot etgach, qaynonasi tomonidan akasi qimorboz bo'lgan bir qizga uylantiriladi. Ikkinchi xotini usta Olimning barakasini uchirib barcha narsani akasiga tashib, ajralishlariga sababchi bo'ladi. Otabek soxta taloq xati tufayli Mirzakarim qutidor xonadonidan quvilgan kuni Otabekni bir adashgan musofir sanab uni uyiga taklif etadi. O'zini Shokirbek deya tanitgan Otabek usta Olim Jannat xolaning qo'shnisi bo'lganidan, shuningdek, usta Farfi, ya'ni usta Olimning do'sti tomonidan o'zining asl dushmani Homidboy ekanligini ularning gurunlari orasida bilib oladi. Usta Olim obrazi Julqunboy tomonidan Otabekni haqiqatga olib boruvchi bir yo'l vazifasini o'tashi bilan birga, uniga yaqin do'st hamdir. Asar yakunida Yusufbek hoji Qanoatshodan olgan

xatida Avliyo otada bo‘lgan jangda Otabek va uning bir do‘sti – katta ehtimol bilan usta Olim mardlarcha ruslar bilan kurashib shahid ketgani yozilgan edi. Usa Olim sevib uylanishni qadrlaydigan, birinchi muhabbati bo‘lgan Saodatga bo‘lgan sevgisi tufayli yashayotgan obrazdir.

Asarda Otabekning maslakdoshi sifatida qaraluvchi yana bir ikkinchi darajali obraz borki, bu obraz Hasanalidir. Otabekning “ma’naviy otasi” bo‘lgan Hasanali bolalik vaqtida Erondan kishi o‘g‘irlab kelguchi bir turkman savdogaridan Otabekning bobosi o‘n besh tillaga sotib olgan, Otabeklar xonadoniga qariyb ellik yillardan beri xizmat qilib kelayotgan, o‘ttiz yoshlarida bir sotib olingan cho‘riga uylangan bo‘lsa-da befarzand bo‘lgan qul edi. Yusufbek hoji va Otabekka ixlos bilan qilgan xizmatlari evaziga ulardan ham ishonch va hurmat ko‘rar edi. Muallif Hasanalining tashqi ko‘rinishini oltmish yoshli, cho‘ziq yuzli, do‘ng peshonali, sariqqa moyil yuzli, to‘garak qora ko‘zli, oppoq uzun soqolli, oyoq qo‘li chaqqon g‘ayratli sifatleri bilan ta’riflaydi. Otabekning Marg‘ilonda uylanishiga boshqosh bo‘lgan, dor tagidan qutqaradigan maktub yozdirib kelgan, uni qiyin vaziyatlardan qutqaruvchi ikkinchi darajali qahramonlardan biridir. Befarzandligi tufayli Otabekka ixlosi boshqacha ekanligi yozuvchi tomionidan ta’kidlab o‘tilgan Hasanali Otabekdan uni vafotidan so‘ng ko‘mishi to‘g‘risida va’dalar ham olib yuradi.

Akram hoji, Ziyo shohichi kabi obrazlar asar boshida o‘zlarini namoyon qilib, Ziyo shohichi Otabek nomidan Mirzakarim Qutidor uyiga borgach boshqa asarda ko‘rinmaydi.

Davlat idorasida qatnashgan Xudoyorxon, Musulmonqul, Azizbek, O‘tabboy qushbegi, Normuhammad qushbegi, Mahammad Rajab qo‘rboshi kabi qahramonlar asarda faqat davlat idorasiga doir ishlardagina o‘zini ko‘rsatadi.

Mirzakarim qutidor obrazi Kumushning otasi bo‘lib, Marg‘ilonda savdogarlik bilan shug‘ullanuvchi, qizining baxti uchun Otabekni har xil vaziyatlarga tushishiga sababchi bo‘lgan, ammo muallif tomonidan unchalik ham yaxshi yoritib berilmagan obrazdir. Olim ponsod haqida uch o‘rindagina ma’lumot keltiriladi: 1) O‘zbek oyim Zaynabbibiga sovchilikka borganda; 2) to‘ydan so‘ng charlai bo‘lish arafasida betob bo‘lib yotganida; 3) Xushro‘ybibini uzatish voqeasida.

“O‘tkan kunlar” romanida ijobiy obrazlar bilan bir qatorda salbiy bo‘yoqdorlikka ega bo‘lgan obrazlar ham borki, ular muallif tomonidan noijobiy sifatlar bilan tashqi ko‘rinishiga ta’rif beriladi. Ulardan bittasi Homid bo‘lib, uzun bo‘yli, qora cho‘tir yuzli, chag‘ir ko‘zli, chuvoq soqolli, o‘ttiz besh yoshlardagi ko‘rimsizgina bir kishidir. Ikki xotinli bo‘lgan Homid Mirzakarim qutidorning qizini uchinchi xotin qilib olish niyatida Otabek va Kumush o‘rtasiga tushib, ularning ko‘plab qiyinchiliklarga duchor bo‘lishiga sababchi bo‘ladi. Unda ko‘riladigan ichi qoralik, kalta fikrlik, nodonlik kabi hislatlar majlislarda uning qanaqa shaxs ekanligini oydinlashtiradi. Soxta chaqimchiligi tufayli Otabek va uning qaynotasi Mirzakarim qutidorni dor tagiga eltadi. Homid qilmishlariga

munosib jazo oladi, o‘ziga dushman sanovchi Otabek tomonidan jarohatlanadi. Olgan jaohati tufayli halok bo‘ladi. Homidning ayollar, to‘g‘rirog‘i xotinlar to‘g‘risida “Xotining ko‘nglingga muvofiq kelmas ekan, muvofiqini olib, xotinni ikki qil. Bunisi ham kelishmasa, uchinchisini ol. Ko‘b xotin orasia azoblanish nima degan so‘z? Qamchiningdan qon tomib tursa, yuzra xotin orasida ham rohatlanib tiriklik qila olasan. Men bu kungacha ikki xotin o‘rtasida turib janjalg‘a to‘ygunimcha yo‘q, ammo xotinni uchta qilishg‘a ham o‘yim yo‘q emas.”² fikri bilan xotin erkak kishiga muvofiq bo‘lganidek, erkak kishi ham xotiniga muvofiq bo‘lishi darkor fikrida bo‘lgan Otabek va Rahimbeklarga qarshi bo‘lishi ham uning shaxsiyatida faqat o‘zini o‘ylash kabi yomon xislatlar egasi ekanligidan dalolat beradi.

Muta, Sodiq kabi yana bir salbiy obrazlar borki, ularning qilgan ishlari zo‘rluk-u birovning yostig‘ini quritishdan iborat. Julqunboy Sodiqni tasvirlar ekan, uning yigirm ikki yoshdaligi, sariq tanli, ukking ko‘zidek o‘ynab, chaqchayib, yonib turgan qizil ko‘zlari bilan, yuziga parchinlab tashlagan puchuq burni bilan, peshonasi tashqariga turtib chiqqanidek, yuzi ichkariga shunchalar botib ketgani bilan tasvirlaydi. Hayotida dini islomni mahkam tutmagan, birovlariga yomonlikdan boshqasini sog‘inmagan Sodiq hayoti ham fojeali tugaydi. Yakka-yu yagona o‘g‘lidan ayrilgan Jannat opa esa bergan noto‘g‘ri tarbiyasi natijasida umrining oxirida yolg‘iz qolishga majbur bo‘ladi. Mutal polvon kuchli, baquvvat bo‘lishiga qaramay, hayotining asosiy qismini mushtumzo‘rlik, tomtesharlik, o‘g‘rilik bilan o‘tkazgan obraz bo‘lib, qilmishiga yarasha jazolanadi, Otabek tomonidan o‘ldiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdulla Qodiriy. O‘tkan kunlar. - T.: Yangi asr avlodi, 2011
2. Jabborov N. O‘tkan kunlarda milliy ruhiyat talqini. - T.: Sharq, 2019
3. Jo‘raquloov U. Qodiriy va roman tafakkuri. - T.: Nurafshon business, 2020
4. Karimov B. Qodiriy germinetikasi. - T.: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2017
5. Mirzayev T. Va boshqalar. O‘zbek xalq maqollar. - T.: Sharq, 2005
6. Qosimov B. Quyosh borligiday oydin haqiqat /Uyg‘ongan millat ma‘rifati. - T.: Ma‘naviyat, 2011.
7. Qo‘shjonov M. O‘zbekning o‘zligi/Tanlangan asarlar. - T.: Sharq, 2018.
8. Suyunova Z. Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanida milliy ruhiyat talqini/ magistrlik dissertatsiyasi. - T.: Toshkent-2022.

² Abdulla Qodiriy. Tanlangan asarlar. T.: “Sharq” nashriyoti. Toshkent-2018. B18.